

УДК 332.14:334.7

Володимир Дармограй
Світлана БілоусVolodymyr Darmohrai
Svitlana Bilous

ІНСТРУМЕНТИ КЛАСТЕРНОЇ ПОЛІТИКИ В РЕГІОНІ

TOOLS OF CLUSTER POLICY IN A REGION

Досліджено роль державної промислової політики та її співвідношення із загальною економічною політикою в перехідній економіці. Визначено шляхи вирішення основних проблем промислової політики та концепцію державної промислової політики. Досліджено сучасні тенденції розвитку кластерної політики в регіоні.

Ключові слова: регіон, кластер, кластерна політика, інструменти.

Вступ. Підвищення ефективності промислового виробництва в регіоні в умовах становлення інноваційної економіки нерозривно пов'язане з активізацією інноваційної діяльності промислових підприємств регіону.

Конкретна реалізація основних напрямів кластерної політики держави на основі стратегічного планування і програмних методів формування та розвитку виробничо-інноваційних кластерів вимагає уточнення методичних підходів до вирішення цієї проблеми безпосередньо на місцях.

Аналіз останніх джерел досліджень і публікацій. Науковій розробці проблеми формування та розвитку інтегрованих науково-виробничих об'єднань, інноваційних систем і підсистем на різних ієрархічних рівнях і в різних галузях регіональної економіки, інноваційно-консалтингових організацій, бізнес-інкубаторів, технопарків, інноваційно-впроваджувальних центрів, інших структур, що займаються інноваційним підприємництвом, присвячені праці вітчизняних і зарубіжних економістів: І. В. Бакушевича, М. П. Войнаренка, М. Енрайта, В. І. Захарченка, Т. М. Качали, Г. Б. Клейнера, О. В. Коломицевої, Т. М. Кришталь, Н. І. Ларіної, М. Лоренца, А. Маршалла, В. М. Осипова, Л. О. Петкової, М. Портера, Г. А. Семенова, С. І. Соколенка, Р. Ю. Сороки, М. Столпера, В. Г. Федоренка, Дж. Хамфрі, Х. Шмітца, О. М. Яроша та ін.

Постановка проблеми. Разом з тим, маловивченими залишається низка питань законодавчого врегулювання створення та розвитку інноваційних форм господарювання. Таким чином, відсутність достатнього теоретичного і методичного опрацювання цього наукового завдання обумовила вибір теми, постановку мети і задач дослідження.

Виклад основного матеріалу. Промислова, в тому числі й кластерна, політика є специфічною формою прояву економічної політики держави в цілому.

Економічна політика держави являє собою систему заходів держави щодо регулювання усіх секторів економіки.

Економічна політика – це сукупність заходів впливу на економічні процеси для реалізації суспільно значимих цілей.

Під економічною політикою держави, як правило, мають на увазі два основні поняття:

по-перше, проведена державою, урядом стратегія (генеральна лінія) дій, система заходів у сфері управління економікою, надання певної спрямованості економічним процесам відповідно до цілей, завдань, інтересів держави;

по-друге, процес реалізації економічних функцій держави шляхом різних заходів державного впливу на економічні процеси з метою досягнення певних результатів.

Загальновизнано, що основними напрямками економічної політики держави є структурна, науково-технічна, промислова, аграрна, інвестиційна, фінансово-кредитна, інституціональна, соціальна, зовнішньоекономічна, податкова, бюджетна та інші напрями політики. При цьому цілі економічної політики прийнято поділяти на перспективні і поточні.

У сучасній науковій літературі є кілька поглядів на сутність, зміст та основні напрями державної промислової політики в перехідний період.

Таке неоднозначне тлумачення державної промислової політики різними вченими-економістами пояснюється тією обставиною, що розуміння даної категорії, правильне визначення її місця і ролі, з одного боку, в умовах перехідної економіки, з другого, – економіки постіндустріально-

го суспільства, інноваційної економіки є одним із гострих кутів визначення стратегії соціально-економічного розвитку держави на основі інноваційного розвитку.

Чітке розуміння сутності сучасної державної промислової політики вимагає уточнення основних принципових питань.

Перше питання, що вимагає розгляду, – роль державної промислової політики та її співвідношення із загальною економічною політикою в перехідній економіці.

По-перше, уточнення ролі державної промислової політики, її співвідношення з загальною економічною політикою держави в умовах, з одного боку, модернізації та визначення інноваційного шляху розвитку економіки як магістрального шляху розвитку суспільства, з другого, – триваючого процесу подальшого поглиблення ринкової орієнтації економіки країни.

Мета промислової політики, на думку Гельвановського М. І., – переважно непрямі методи державного регулювання ефективного промислового розвитку, а в необхідних випадках – прямого регулювання; усунення перешкод для забезпечення економічного зростання, які не можуть бути усунені природним ходом подій. Разом з тим, відповідно до цієї концепції промислова політика як серцевина економічної політики держави в цілому, в першу чергу, пов'язана з проведенням інноваційної, інвестиційної та структурної перебудови промислового виробництва. Інакше кажучи, мета промислової політики – забезпечення економічного зростання при динамічній зміні структури та підвищенні ефективності промислового виробництва і його конкурентоспроможності [1].

Дослідження процесів еволюції промислової політики свідчить про те, що в недалекому минулому промислова політика багато в чому була пов'язана з прямим регулюванням держави.

У цілому ряді країн світу на державний сектор економіки в 40–50-рр. ХХ ст. припадало близько 30–40 %. Надалі в результаті активізації процесів приватизації еволюція промислової політики відбувалася в напрямку від прямих методів регулюючого впливу держави до системи впливу держави за допомогою індикативних методів регулювання, тобто регулювання на основі непрямих методів впливу на діяльність економічних суб'єктів.

Нині існує ряд концепцій сучасної промислової політики держави, відповідно до яких у міру визрівання ринкової економіки одночасно відпадає необхідність у прямих методах регулюючого впливу держави на розвиток промислового виробництва.

Відповідно до розробок Європейської економічної комісії сучасна промислова політика повинна бути спрямована, насамперед, на розробку шляхів вирішення таких пріоритетних проблем, як:

- реформування законодавчої бази, що визначає моделі регулюючого впливу держави, стимулюючого процесу соціально-економічного, у тому числі й промислового розвитку, шляхом технічного, технологічного, організаційно-економічного та соціального прогресу (питання роздержавлення та приватизації; дерегулювання і лібералізації системи державного управління; промислового, соціального, трудового законодавства, у тому числі питання зайнятості тощо);

- політика в конкретних промислових секторах: промислова перебудова, конверсія підприємств оборонної промисловості, державна підтримка розвитку підприємств високопріоритетних галузей і, насамперед, стратегічних напрямів інноваційного розвитку економіки, а також підприємств малого та середнього бізнесу;

- інвестиційна політика, в тому числі іноземні інвестиції в матеріальні (техніко-технологічна база, інфраструктура тощо) і в нематеріальні активи (науково-дослідні, проектні, дослідно-конструкторські розробки і дослідження, підготовка, перепідготовка, підвищення кваліфікації кадрів тощо);

- енергетична та екологічна політика;

- політика в галузі підвищення конкурентоспроможності підприємств і галузей промисловості на внутрішньому та міжнародному ринках; політика регіонального розвитку; лібералізація торгівлі;

- політика в сфері промислового співробітництва між розвиненими країнами і країнами з перехідною економікою [1].

Слід зазначити, що політика в сфері промислового співробітництва між країнами світу набуває все більшої і більшої актуальності в плані пошуку шляхів і механізмів забезпечення стійкого промислового розвитку. Цілий ряд країн (Німеччина, Росія, США, Японія тощо) виявляють взаємну зацікавленість у спільному вирішенні таких проблем, як міжнародні інвестиції, промислові аспекти енергетичної політики, підтримка високопріоритетних галузей, промислова екологія, промислові дослідження і розробки, взаємний обмін техніко-технологічними проектами, політика в сфері конкурентоспроможності тощо.

Виходячи із сучасних тенденцій і ролі регулюючого впливу держави в розвитку сучасної економіки в умовах постіндустріального суспільства, концепція державної промислової політики нашої країни вимагає певних коригувань.

На думку Гельвановського М. І., безпосереднє управління державою підприємствами галузей промисловості повинне здійснюватися лише щодо державного сектора економіки, тоді як для недержавного сектора має бути певне, на його думку, «рамкове регулювання, пов'язане, наприклад, з інноваційною, інвестиційною, структурною та іншими видами промислової політики. У змішаній економіці державний і приватний сектори промисловості повинні працювати в однакових умовах, тобто за ринковими законами, в одному і тому ж економічному середовищі. Розуміння цієї проблеми і є суть переосмислення ролі держави в перехідній економіці» [1].

Реалізація цієї концепції вимагає, насамперед, серйозної модернізації інституційних основ формування механізмів розробки та реалізації державної промислової політики. Причому мова повинна йти про формування інституційного середовища функціонування промисловості в умовах ринку, яке б дозволяло постійно забезпечувати баланс і гармонізацію інтересів у процесі взаємодії недержавного сектора економіки промисловості та держави з урахуванням реалізації національних та регіональних промислових соціально-економічних, екологічних та інших пріоритетів.

Регіональна промислова політика в інноваційній економіці постіндустріального суспільства повинна реалізовуватися через ринкові механізми та демократичні інститути на основі чітких і гнучких відносин ділового партнерства, постійного пошуку балансів і компромісів між державою і приватним сектором промисловості регіону. У цьому зв'язку прикладом може служити Швеція, де міністерство промисловості зосереджене, перш за все, на формуванні інституціональних механізмів, що забезпечують обмежений, «рамковий» вплив держави на розвиток промислового сектора економіки. При цьому основні напрямки розробки та реалізації промислової політики полягають у розробці генеральних напрямів промислової політики; структурних та секторальних змін у рамках промисловості, торгівлі і розподілу; дослідженні технічного промислового розвитку; придбанні шведськими підприємствами іноземних капіталів і відносин з транснаціональними компаніями; стані державного сектора (тобто є спеціальна структура, яка відповідає за державний сектор промисловості Швеції); політиці щодо малого бізнесу; патентів, стандартизації, метрології.

Виходячи з наведеного, є очевидним, що в умовах сучасної економіки необхідно обґрунтувати роль держави та її інститутів у проведенні промислово-економічної політики.

Однією з найважливіших задач нашої країни є створення концептуальних основ промислової економічної політики, адекватної завданням розвитку постіндустріального суспільства та інноваційної економіки.

Головна задача сучасної промислової політики держави – це створення соціально-економічних і правових передумов для реорганізації і перетворення діяльності великих, середніх і малих промислових підприємств на основі нових високоефективних форм організації виробництва, здатних забезпечити високий рівень активізації інноваційної діяльності [1].

Вдосконалення регіональної промислової політики в умовах постіндустріального суспільства має бути спрямоване на створення всіх необхідних передумов для впровадження досягнень науково-технічного прогресу в діяльності великих, середніх і малих промислових підприємств усіх галузей економіки регіону. Основні етапи досягнення поставленої мети повинні включати в себе, перш за все, юридичну трансформацію; перебудову економічного середовища; забезпечення балансу ефективної взаємодії як державних, так і приватних підприємств промисловості; технічну та соціальну перебудову.

У процесі вдосконалення промислової політики держави при визначенні місця і ролі механізмів державного регулювання необхідно чітко визначити активну і пасивну роль промислової політики.

Активна роль промислової політики має полягати у формуванні високоефективних маркетингових, технологічних та фінансово-інвестиційних зв'язків. Пасивна роль проявляється в орієнтації діяльності промислових підприємств на загальний технологічний, технічний, організаційний, соціальний, екологічний, фінансовий, а, головне, інноваційний індикатор розвитку економіки країни.

Промислова політика – це політика, орієнтована на розвиток економіки через організацію її структури. Як правило, мова йде про створення нових галузей і збільшення їх частки в економіці. Інакше кажучи, промислова політика спрямована на створення і розвиток пріоритетних господарських агломерацій, тоді як кластерна політика ставить своїм завданням розвиток усіх існуючих господарських агломерацій до рівня кластерів.

Промислова політика передбачає вибір пріоритетних галузей для державної підтримки. Кластерна політика, навпаки, констатує, що всі існуючі господарські агломерації є пріоритетними [7]. Реаль-

ність полягає в тому, що в будь-якому регіоні існує простір для безлічі різних успішних кластерів, де кожен з них може грати свою унікальну роль [1]. Тим самим кластерна політика, апелюючи до ситуації структури економіки, сприяє більш повному розкриттю потенціалу регіону.

Вузькогалузевий підхід промислової політики несе в собі ряд суттєвих недоліків, насамперед:

- лобіювання інтересів окремої галузі або конкретної компанії,
- «перетікання» вигод в одну з галузей,
- деформація конкуренції.

У рамках промислової політики, в першу чергу, використовується такий інструментарій, як субсидії, податкові пільги та інші протекціоністські заходи для вибіркового захисту від імпорту з метою підтримки обраних галузей.

В останні роки в рамках дискусій про основні напрями удосконалення промислової економічної політики все більшого значення набуває поняття кластерної політики як одного з ключових напрямів промислової політики в умовах інноваційної економіки, що дозволяє створювати високоефективні територіально-галузеві й територіально-виробничі комплекси, здатні адекватно розвиватися на основі впровадження новітніх досягнень науково-технічного прогресу.

Під кластерною політикою держави в широкому сенсі розуміється політика, спрямована на активацію і розвиток кластерів [3].

Під кластерною політикою також розуміється діяльність з підтримки створення та розвитку кластерів. Така діяльність включає такі основні напрями:

- ліквідацію перешкод для спільної розробки і використання різного роду інновацій;
- інтенсивне спільне інвестування в людський капітал та інноваційно-інформаційну інфраструктуру;
- підтримку та забезпечення інтенсивних і ефективних взаємозв'язків у процесі взаємодії та співпраці суб'єктів-учасників кластерів у процесі використання спільних інноваційно-інформаційних та інших ресурсів.

При цьому найбільш дискусійним питанням щодо процесу формування кластерів є питання про можливість регульованого державою створення промислових кластерів, тобто, по суті справи, тут мова йде про державне втручання, коригуючи природний процес формування і розвитку кластерних утворень «знизу вгору». Тобто, практично висувається теза про можливість створення кластерів не природним шляхом, а шляхом втручання системи державного регулювання.

Узагальнення численного зарубіжного досвіду свідчить про те, що прикладів успішної кластеризації без тієї чи іншої форми підтримки з боку суспільства і держави не так вже й багато (приклад створення кластерів у США характеризуються і тривалим періодом за часом (десятиліття), і істотним вливанням державних фінансових коштів). Держава, як правило, може, а в сучасних умовах і є, реальним чинником створення нових галузей в економіці, в тому числі й у промислових галузях. По суті справи, їх створення є результатом розробки великих інноваційних проектів і поступової їх реалізації за масштабної інвестиційної підтримки держави.

Формування нових галузей економіки, викликане прискоренням впровадження досягнень науково-технічного прогресу, їх розвиток на основі спеціалізації, концентрації, кооперації, інтеграції та кооперування виробництва з іншими галузями національної економіки створює об'єктивні передумови та фактори до самостійного формування і розвитку кластерних форм організації їх діяльності. Разом з тим, для формування кластеру, крім галузевої складової, що включає в себе інфраструктуру, матеріальні, матеріально-технічні, фінансові, трудові та інші ресурси, необхідна головна умова – наявність тісних інноваційно-орієнтованих взаємовідносин між його суб'єктами-учасниками. Тобто, формування кластеру передбачає створення галузей і розвиток інноваційно-орієнтованих взаємозв'язків між його суб'єктами-учасниками.

На думку Куценко Є. С., у тих випадках, коли галузі промисловості є розвиненими, слід говорити вже не про створення, а про активацію кластерів, тобто про процес усунення перешкод і бар'єрів, що існують на шляху створення механізму раціонального використання потенціалу на основі інтеграційних процесів. На його думку, для того щоб специфіка кластерної політики стала більш зрозумілою, її корисно порівняти з більш традиційною промисловою політикою [3].

Разом з тим, необхідне чітке розуміння відмінностей і меж між змістом промислової і кластерної політики держави.

На думку того ж автора, традиційне галузеве мислення або ускладнює співпрацю, протиставляючи підприємства та організації один одному, або стимулює їх взаємодію по лінії галузевого лобі-

ювання. Кластерна ж політика дозволяє зміщувати акцент з окремих галузей на різного роду комплекси взаємопов'язаних галузей, на ефективну і тісну співпрацю та взаємодію промислових підприємств, бізнесу, закладів науки, вищих навчальних закладів і держави. При цьому таке розширення простору взаємодії та співпраці дозволяє активізувати увагу суб'єктів-учасників кластерних формувань на спільному використанні принципово нових потенційних можливостей, а не на прямій конкуренції. Разом з тим, галузеве лобіювання припиняється самими суб'єктами-учасниками кластерів.

Якщо одним із важливих завдань промислової політики є залучення передового виробництва, то кластерна політика націлена на залучення висококваліфікованих кадрів, розвиток інноваційних продуктів і технологій. А це висуває вимогу створення власної наукової та освітньої бази.

Деякі автори розглядають кластерну політику як альтернативу традиційній «промисловій політиці», яка перешкоджає конкуренції, здійснюючи підтримку конкретних підприємств або галузей.

Критики ж кластерної політики вважають, що територіальна концентрація виробництва знижує диверсифікованість і стійкість регіональної економіки; знижує інноваційність і теж є субсидією для кластерних утворень, як і стимулюючі заходи традиційної промислової політики.

У науці і практиці виділяються наступні ознаки, що характеризують відмінності промислової і кластерної політики. На думку Куценко Є. С., такими основними ознаками є: по-перше, видимість місцевих компаній, тобто не просто планування інвестицій, а стикування планів фірм і влади; наявність хоча б наближеної схеми взаємодії ключових суб'єктів-учасників кластеру; по-друге, чіткі напрямки підключення до кластеру нових суб'єктів-учасників; по-третє, крім влади і бізнесу, в кластері обов'язково має бути наявна інноваційна інфраструктура: центри колективного користування обладнання, центри технологічних трансферів, технопарки, бізнес-інкубатори тощо; по-четверте, характерною ознакою кластерних формувань є орієнтація на розвиток «м'якої» інфраструктури, насамперед, спільних наукових і маркетингових проектів, у той час як промислова політика орієнтується в основному на розвиток фізичної інфраструктури [3].

Узагальнення зарубіжного досвіду переконливо свідчить про те, що успішними стають кластери, які спираються на сильні господарські агломерації [15]. У цьому зв'язку першим кроком у реалізації кластерної політики має стати виявлення існуючих господарських агломерацій і аналіз потенціалу їх кластеризації [3].

Разом з тим, кластерна та промислова політика має ряд спільних цілей. Так, спільною метою як промислової, так і кластерної політики є формування і розвиток кластерів. При виникненні суперечливих моментів саме кластерна політика має бути пріоритетною.

На основі вивчення наукової літератури та власних досліджень стає очевидним, що формування і розвиток виробничо-інноваційних кластерів промислових підприємств в умовах ринкової та інноваційної економіки має стати одним із головних напрямів промислової і, зокрема, кластерної політики держави.

В роботі на основі узагальнення різних наукових підходів обґрунтовано, що кластерна політика – це, насамперед, інструмент формування та розвитку виробничо-інноваційних кластерів промислових підприємств. Уточнено визначення поняття «кластерна політика» – це діяльність держави та інших інститутів, які виступають її суб'єктами, спрямована на формування системи соціально-економічних відносин, що мотивують промислові підприємства, наукові організації, вищі навчальні заклади та владні структури на активізацію їх спільної взаємодії на принципах кластерної організації у формуванні механізмів їх інтеграції з метою досягнення спільних цілей.

На думку Солвелла О., Ліндгвіста Г., Кетельса С., «важливим видається не питання принципової участі або невтручання держави (і навіть не масштаб такої участі), а ті сфери, в яких державі доцільно проявляти свою активність, і наявні інструменти управління. Місце держави в процесі активації і розвитку кластерів полягає в тому, що держава виступає як одна з трьох рівноправних сторін, кожна з яких здійснює свої специфічні функції» [15].

Виходячи з цього, викликають інтерес розробки Семенчука В. В., який обґрунтував систему заходів підтримки кластерних ініціатив з боку владних структур. До основних напрямів державного регулювання розвитком кластерів, на його думку, відносяться:

а) фактори виробництва: створення спеціалізованих програм навчання та перепідготовки; організація дослідницької роботи в місцевих університетах по розробках, пов'язаних з кластером технологій; підтримка збору і обробки інформації, що відноситься до діяльності кластеру;

б) споріднені і підтримуючі галузі: спонсорування форумів для збору учасників кластеру; заохочення спрямованих на інтереси кластеру зусиль по залученню постачальників з інших регіонів; створення орієнтованих на кластери зон вільної торгівлі та промислових парків;

в) умови місцевого попиту: створення ясних законодавчих стандартів; спонсорування незалежного тестування, сертифікації продукції та сервісу послуг які надаються кластером; прийняття на себе ролі вимогливого замовника продукції, яку випускає кластер;

г) контекст стратегії фірми і суперництва: усунення бар'єрів для місцевої конкуренції; організація відповідних урядових департаментів навколо кластеру; зосередження зусиль для залучення іноземних інвестицій у кластер [9].

Підхід взаємодії держави, бізнесу та науки в процесі формування кластерних систем у зарубіжній літературі прийнято називати «концепцією потрійної спіралі», зміст якої зводиться до того, що інноваційний розвиток може бути забезпечений найбільш ефективно шляхом спільної діяльності бізнесу, науки та вищих навчальних закладів, держави.

На практиці відносини з приводу створення виробничо-інноваційних кластерів має, як було зазначено раніше, «двочленна модель: бізнес – наука, держава – наука, держава – бізнес». Ускладнення інноваційних процесів у суспільстві привело до створення тричленних і мережових моделей функціонування виробничо-інноваційного кластеру.

В нашій країні продовжує стабільно функціонувати двочленна модель виробничо-інноваційних кластерів, коли бізнес і наука окремо орієнтуються на державу.

Сьогодні однією з серйозних проблем, що ускладнюють формування виробничо-інноваційних кластерів у країні, є недооцінка високої ефективності тричленних і мережових моделей у процесі вирішення проблем інноваційного розвитку економіки.

Роль держави в активації і розвитку кластеру полягає в активному посередництві та усуненні серйозних бар'єрів у розвитку інноваційної діяльності підприємств.

Так, на сьогоднішній день однією з серйозних проблем ефективною взаємодії бізнесу і науки є високі транзакційні витрати, тобто витрати взаємодії.

Тому, держава, виконуючи роль посередника, створює необхідні передумови для зниження транзакційних витрат на основі майданчиків для взаємодії, виступаючи в деяких випадках гарантом виконання зобов'язань, формулюючи і уточнюючи правила гри тощо, приймаючи на себе частину ризиків.

За кордоном роль органів державної влади в активації і розвитку кластерних формувань, особливо регіональних та місцевих, є вирішальною.

Певний інтерес становить досвід країн Європейського Союзу з розробки та реалізації програм підтримки кластерів, які розвиваються в рамках регіональної політики, політики щодо розвитку науки і технологій, промислової політики. Тенденція розвитку таких програм показує, що саме кластери виступають одним із основних пріоритетів європейського регіонального, наукового та промислового розвитку [12].

Таким чином, західноєвропейські уряди активно беруть участь у розвитку кластерів, так звані кластерні ініціативи стають все більш і більш популярним способом проведення промислової політики.

Реалізація кластерної політики держави пов'язана, насамперед, із розумінням тенденцій розвитку науково-технічного прогресу, варіантів інноваційного розвитку економіки України. У цьому зв'язку нами були вивчені, узагальнені й адаптовані до цілей нашого дослідження наукові розробки різних авторів з цієї проблематики.

Проведені дослідження показали, що в контексті світового розвитку ситуації у сфері активізації інноваційної діяльності промислових підприємств, потенційних можливостей інноваційного розвитку економіки країни в перспективі можливі чотири сценарії інноваційного розвитку нашої країни:

Сценарій 1. Інерційний, песимістичний. Збереження сучасних тенденцій низької фактичної пріоритетності наукової та інноваційної діяльності в загальних пріоритетах держави і приватного сектора призведе до поступової деградації наукових колективів по широкому спектру фундаментальних і прикладних досліджень, у тому числі тих, що формують новий технологічний уклад. Це може означати остаточне закріплення за Україною статусу сировинного придатка світового постіндустріального ядра, з поступовою втратою довгострокових основ конкурентоспроможності технологічно складних галузей четвертого технологічного укладу (авіа- та ракетобудування, атомна промисловість, енергомашинобудування), що формують виробничу основу обороноздатності країни.

Сценарій 2. Інерційний оптимістичний. Доходи від сировинного експорту все більше використовуються для модернізації базових галузей обробної промисловості, транспорту і зв'язку, а також для підтягування галузей інформаційного комплексу в регіонах до показників міст і регіонів-лідерів. Реалізація стратегії економічного ривка з опорою на технологічні напрацювання лідерів

розвинуеного світу, в тому числі через механізми прямих інвестицій наукомістких ТНК, може забезпечити суттєву економію часу і коштів, але вимагає високого рівня обґрунтованості та гнучкості економічної політики, яка вибудовується з урахуванням довгострокових тенденцій світового розвитку.

Сценарій 3. Помірно-оптимістичний, що припускає можливість наростання поступової позитивної динаміки в держсекторі науки за умови його ефективної трансформації і створення «центрів переваги» на проривних напрямках нового технологічного укладу з перспективою створення економічно значущих відкриттів і нововведень у другій половині прогнозного періоду. До цього ж сценарію можна віднести можливість переходу низки великих компаній, у тому числі паливно-енергетичних, на інноваційний шлях розвитку, до чого їх підштовхує запекла конкуренція на світових ринках, усе більш пов'язана з володінням науково-технічними знаннями, якістю людського капіталу і реалізацією організаційно-управлінських інновацій. Поєднання цих тенденцій у державному та приватнопідприємницькому секторах дозволило б провести глибоку технологічну модернізацію виробничого апарату видобувних і переробних галузей, сфери послуг та житлово-комунального господарства з опорою на національних виробників. Цей варіант вимагає різкої активізації і підвищення ефективності державної наукової та інноваційної політики.

Сценарій 4. Створення потужного ядра економічно життєздатних галузей хайтека четвертого і п'ятого технологічних укладів. У результаті його реалізації Україна перетворюється на великого виробника і експортера високотехнологічної продукції. Разом з тим, цей сценарій, на думку експертів, є найменш реалістичним.

З урахуванням можливих сценаріїв інноваційного розвитку економіки України, в осяжній перспективі перед науковцями і практиками стоїть важливе завдання обґрунтування тенденцій розвитку та реалізації промислової і кластерної політики держави на етапі становлення інноваційної економіки.

У цьому зв'язку істотний внесок у вирішення цієї проблеми зроблений Хасановим Р. Х., який на основі проведених ним досліджень визначив і розкрив основні тенденції розвитку політики щодо підтримки формування та розвитку кластерів.

Для створення і розвитку кластерних систем важливу роль відіграє стратегічне планування. Саме стратегія (стратегічний план) повинна стати стрижнем, навколо якого розгортається функціонування і розвиток кластеру. У сучасних умовах виграють ті підприємства та економічні системи, на чиєму боці кращі творці стратегій і їх кращі виконавці. Кластер являє собою систему, яка складається з ряду підсистем: «історична», імітаційна, майново-технологічна, когнітивна, інституційна, культурна, ментальна. Останні чотири підсистеми належать до сфери суперстратегічних рішень, саме ці підсистеми мають стати сферою особливої уваги при розробці стратегічних планів кластерів. Дуже важливі в сучасних умовах розділи стратегії, пов'язані з безпекою і цілісністю функціонування економічних систем, у першу чергу – підприємств і їх груп. Стратегія кластеру може формуватися як синтез кількох груп стратегій. Місце і роль кожного з видів стратегії в комплексній стратегії кластеру залежать від стадії життєвого циклу, на якій знаходиться кластер: створення, становлення, стабільного або розвинуеного функціонування [14].

Узагальнення вітчизняного та зарубіжного досвіду показало, що ефективна система регулюючого впливу держави як інструмента реалізації кластерної політики повинна реалізуватися відповідно до певних етапів соціально-економічного розвитку кластерів та істотно відрізнятися основними методами та інструментами залежно від цілей кластерної політики на кожному певному історичному періоді.

Використання програмного регулювання дозволяє забезпечити узгодження інтересів суб'єктів-учасників виробничо-інноваційних кластерів, пом'якшити розвиток негативних процесів, забезпечити створення економічних, технічних, соціальних та інших необхідних умов для формування ефективних ринкових відносин у процесі формування та функціонування кластеру.

Нині у розвитку світової економіки проявляється чітка тенденція до посилення взаємодії механізмів державного регулювання і ринкового саморегулювання в процесі формування та розвитку виробничо-інноваційних кластерів.

У нашій країні накопичений позитивний досвід програмного регулювання та планування, в тому числі і в галузях промислового виробництва.

Запозичений з радянської практики планування програмний метод регулювання економіки нині є дуже поширеним у країнах з розвинуеною ринковою економікою. Його значення, роль закладених у ньому принципів національно-господарської пріоритетності та широкої комплексності зростають з масштабами суспільного виробництва, науково-технічного і соціального прогресу.

Цільова комплексна програма – це планова розробка науково-дослідних, соціально-економічних, виробничих, організаційно-господарських завдань і заходів, в якій намічені як найбільш ефективний розподіл необхідних ресурсів, так і виконавці та терміни здійснення планованих заходів.

Цільові програми нині покликані виконувати нову роль як найбільш активний метод регулювання ринкової економіки, важель інтеграції державних, колективних та індивідуальних інтересів і відносин, спосіб мобілізації зусиль для здійснення великих господарських проєктів. Програмно-цільовий метод управління покликаний також служити одним із головних засобів активного впливу держави щодо формування та розвитку сучасних виробничо-інноваційних кластерів промислових підприємств.

При розробці цільових програм формування та розвитку виробничо-інноваційних промислових кластерів необхідно керуватися основними критеріальними ознаками для відбору вирішення першочергових завдань.

У цільовій комплексній програмі повинні міститися:

- чітка цільова спрямованість, яка проявляється, по-перше, в суворій орієнтації системи цілей усіх заходів програми на повне вирішення поставленої проблеми і, по-друге, в порядку складання програми, яка починається з постановки кінцевої мети і потім розгортається в подальше поетапне її розукрупнення до рівня адресних завдань;

- повний комплекс взаємопов'язаних заходів, необхідних для реалізації поставлених цілей; строгі часові рамки – період реалізації визначається часом від початку робіт з виконання програми до моменту повного досягнення її кінцевих цілей;

- поєднання функцій середньострокового індикативного плану (програми) і функції управління, тому що, поряд із системою планових орієнтирів і заходів, вона повинна містити заходи з управління її реалізацією.

В умовах формування кластерних промислово-інноваційних інтегрованих систем регулюючий вплив з підтримки цього процесу має здійснюватися як у поточному, так і в довгостроковому порядку.

Поточне регулювання процесів кластеризації повинне бути самостійною підсистемою державного впливу в рамках реалізації кластерної економічної політики.

Поточна система заходів у рамках регулюючого впливу держави має бути спрямована, насамперед, на створення умов, передумов і підтримку формування виробничо-інноваційних кластерів промислових підприємств на основі створення атмосфери зацікавленості потенційних учасників кластерних формувань у їх ефективній взаємодії.

Основною вимогою до поточних заходів державної підтримки створення та розвитку виробничо-інноваційних кластерів промислових підприємств є оперативність проведення необхідних заходів.

До методів практичної реалізації кластерної політики держави за допомогою системи державного регулювання слід віднести державні замовлення, кредит, контроль над ціноутворенням і доходами, фінансову, бюджетну і фіскальну політику. Заходи короткострокового регулювання можуть мати або загальний, або вибірковий характер. Вони можуть бути прямими й непрямими, адміністративними та економічними.

Довгострокове регулювання процесами формування виробничо-інноваційних кластерів промислових підприємств передбачає структурну перебудову промислового виробництва та його інфраструктури з метою запобігання, ослаблення або ліквідації впливу доцентрових сил, що роблять негативний вплив на процеси поглиблення суспільного поділу праці, спеціалізації, концентрації, кооперування, комбінування всіх потенційних учасників та кластерних формувань.

Якщо для довгострокового регулювання процесів розвитку виробничо-інноваційних кластерів характерні апріорні дії, прагнення до глибоких якісних змін у структурі та характері промислового виробництва, націленість на можливий у майбутньому варіант економіки, то для поточного – оперативне реагування на вже існуючу або сформовану ситуацію і, відповідно, безпосередність дій. Поточні заходи мають бути націлені на зміну ринкових відносин і динаміку ринкових параметрів у напрямку більш тісної взаємодії та співпраці між промисловими підприємствами, установами науки, вищими навчальними закладами та владними структурами.

У сучасних умовах однією з основних форм впливу держави на формування і розвиток виробничо-інноваційних кластерів промислових підприємств є програмне регулювання, що поєднує в собі механізм саморегулювання ринку з розробкою та реалізацією програм розвитку кластерних формувань.

Система програмного регулювання процесів формування та розвитку виробничо-інноваційних кластерів промислових підприємств повинна включати в себе такі процеси, як: прогнозування розвитку галузей і підприємств промисловості на поточний період, середньострокову і довгострокову перспективу; орієнтування промислових підприємств у питаннях кон'юнктури ринку та ін.

Перевага програмного підходу в системі управління процесами формування та розвитку виробничо-інноваційних кластерів промислових підприємств полягає в тому, що його використання дозволяє забезпечити в умовах відсутності формальних організаційних і управлінських структур узгодження інтересів промислових підприємств, споживачів їх продукції, науково-дослідних і навчальних закладів, владних структур, створення економічних та інших необхідних умов для посилення взаємодії потенційних суб'єктів-учасників кластеру і його подальшого динамічного і сталого розвитку.

Довгострокове регулювання має здійснюватися на основі розробки та реалізації довгострокових, розрахованих на віддалену перспективу загальнонаціональних, галузевих або регіональних програм розвитку інноваційно-виробничих кластерів промислових підприємств.

Методи державного управління процесами формування та розвитку виробничо-інноваційних кластерів промислових підприємств повинні визначатися, насамперед, особливостями ситуацій, умов і факторів, що сприяють розвитку цих інтеграційних формувань і переважно базуються на економічних важелях та індикативних методах управління.

Визначення моделі державного впливу на розвиток регіональних виробничо-інноваційних кластерів передбачає, насамперед, обґрунтування специфічних форм і методів такого впливу. Основною його формою повинне бути програмне регулювання, що поєднує в собі механізм саморегуляції ринку з розробкою та реалізацією програм розвитку регіональних виробничо-інноваційних кластерів.

Ефективна система державного регулювання процесів формування та розвитку виробничо-інноваційних кластерів у регіонах України повинна реалізовуватися за певними етапами їх економічного розвитку та істотно різнитися за використовуваними методами в різних регіонах України.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Конкретна реалізація основних напрямів кластерної політики держави на основі стратегічного планування та програмних методів формування та розвитку виробничо-інноваційних кластерів потребує уточнення методичних підходів до вирішення цієї проблеми безпосередньо на місцях.

Узагальнення та аналіз існуючих методів формування і побудови промислових кластерів в нашій країні і за кордоном дозволили уточнити і сформулювати основні методичні положення формування та розвитку виробничо-інноваційних кластерів промислових підприємств.

Вдосконалення промислової політики держави в умовах постіндустріального суспільства має бути спрямоване на створення всіх необхідних передумов для впровадження досягнень науково-технічного прогресу в діяльність великих, середніх і малих промислових підприємств усіх галузей економіки. Основні етапи досягнення поставленої мети повинні включати в себе, перш за все, юридичну трансформацію; перебудову економічного середовища; забезпечення балансу ефективної взаємодії як державних, так і приватних підприємств промисловості; технічну та соціальну перебудову.

Список використаної літератури

1. Гельвановский М. И. Промышленная политика как инструмент экономического роста : спец. выпуск. Ч. II / М. И. Гельвановский // Аналитический вестник Совета Федерации ФС РФ. – 1998. – № 2 (69). – С. 50–65.
2. Карлик А. Промышленная политика и развитие регионов / А. Карлик, А. Комаров // Проблемы теории и практики управления. – 2005. – № 3. – С. 66–71.
3. Куценко Е. С. Кластеры в экономике: практика выявления. Обобщение зарубежного опыта / Е. С. Куценко // Обозреватель-Observer. – 2009. – № 10.
4. Митенев В. В. Кластер как фактор развития экономики [Электронный ресурс] / В. В. Митенев, О. Б. Кирик. – Режим доступа : http://journal.vsc.ac.ru/php/jou/34/art34_06.php

5. Попович А. М. Политика и стратегия развития промышленности региона / А. М. Попович // Региональные и национальные достижения : материалы Междунар. форума. – М., 2005.
6. Попович А. М. Разработка стратегии развития промышленности региона / А. М. Попович // Экономика региона: комплексные инновационные подходы и решения : тез. докл. Межрегион. науч.-практ. конф. – Омск, 2005. – С. 201–202.
7. Портер М. Конкуренция / М. Портер ; пер. с англ. – М. : Издат. дом «Вильямс», 2005. – С. 318.
8. Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка : підруч. / [С. І. Дорогунцов, Т. А. Заєць, Ю. І. Пітюренко та ін. ; за заг. ред. С. І. Дорогунцова]. – К. : КНЕУ, 2005. – 988 с.
9. Семенчук В. В. Кластерный подход к стимулированию инновационной деятельности в промышленности строительных материалов (на примере Хабаровского края) / В. В. Семенчук. – Владивосток, 2010.
10. Сорока Р. Ю. Промислова політика та кластеризація економіки [Електронний ресурс] / Р. Ю. Сорока // Державне управління: удосконалення та розвиток. – Режим доступу : <http://www.dy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=104>
11. Федоренко В. Г. Кластеры – системный инструмент підвищення конкурентоспроможності економіки / В. Г. Федоренко, А. Ф. Гойко, В. Б. Джабейло // Економіка та держава. – 2007. – № 9. – С. 6–9.
12. Хасанов Р. Х. Реализация региональной промышленной политики с использованием кластерных подходов [Электронный ресурс] / Р. Х. Хасанов. – Режим доступа : <http://www.pmjobs.net/art/7.docC.36>
13. Чененова Р. И. Принципы формирования и реализации региональной политики / Р. И. Чененова, С. Г. Ченчевич // Экономика региона. – 2007. – № 3. – С. 72–77.
14. <http://consulting.cpmbusiness.ru/uslugi/uslugi-dla-organov-gosudarstvennoj-i-municipalnoj-vlasti/formirovanie-i-razvitie-klastemyh-sistem>
15. Solvell O. (2003) The cluster initiative greenbook [Elektronnyy resurs] / Solvell O., Lindqvist G., Ketels C. – Rezhym dostupu: www.cluster-research.org/greenbook.htm, p. 11.

References

1. Gel'vanovskij, M. I. (1998) Promyshlennaja politika kak instrument ekonomicheskogo rosta: spec. vypusk. Ch. II. *Analiticheskij vestnik Soveta Federacii FS RF*, 2 (69), s. 50–65.
2. Karlik, A., Komarov, A. (2005) Promyshlennaja politika i razvitie regionov. *Problemy teorii i praktiki upravlenija*, (3), s. 66–71.
3. Kucenko, E. S. (2009) Klastery v ekonomike: praktika vyjavlenija. Obobshhenie zarubezhnogo opyta. *Obozrevatel'-Observer*, (10).
4. Mitenev, V. V., Kirik, O. B. Klaster kak faktor razvitija ekonomiki [Elektronnyy resurs]. Rezhym dostupu: http://journal.vscu.ac.ru/php/jou/34/art34_06.php
5. Popovich, A. M. (2005) Politika i strategija razvitija promyshlennosti regiona. Regional'nye i nacional'nye dostizhenija: materialy Mezhdunar. foruma. Moscow.
6. Popovich, A. M. (2005) Razrabotka strategii razvitija promyshlennosti regiona. *Ekonomika regiona: kompleksnye innovacionnye podhody i reshenija: tez. dokl. Mezhtregion. nauch.-prakt. konf.* Omsk, s. 201–202.
7. Porter, M. (2005) Konkurencija: per. s angl. Moscow: Izdat. dom «Vil'jams», s. 318.
8. Doroguncov, S. I., Zaec', T. A., Pitjurenko, Ju. I. ta in. (2005) Rozmishhennya produktyvnyh syl i rehional'na ekonomika; za zag. red. S. I. Doroguncova. Kyiv: KNEU, 988 s.
9. Semenchuk, V. V. (2010) Klasternyj podhod k stimulirovaniju innovacionnoj dejatel'nosti v promyshlennosti stroitel'nyh materialov (na primere Habarovskogo kraja). Vladivostok.
10. Soroka, R. Yu. Promyslova polityka ta klasteryzatsiya ekonomiky [Elektronnyy resurs]. Derzhavne upravlinnja: udoskonalennja ta rozvytok. Rezhym dostupu: <http://www.dy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=104>
11. Fedorenko, V. H., Hoiko, V. B., Dzhabeilo, A. F. (2007) Klastery – systemnyi instrument pidvyshchennja konkurentospromozhnosti ekonomiky. *Ekonomika ta derzhava*, (9), s. 6–9.
12. Hasanov, R. H. Realizacija regional'noj promyshlennoj politiki s ispol'zovanie klasternyh podhodov [Elektronnyy resurs]. Rezhim dostupa: <http://www.pmjobs.net/art/7.docS.36>
13. Chenenova, R. I., Chenchevich, S. G. (2007) Principy formirovanija i realizacii regional'noj politiki. *Ekonomika regiona*, (3), s. 72–77.
14. <http://consulting.cpmbusiness.ru/uslugi/uslugi-dla-organov-gosudarstvennoj-i-municipalnoj-vlasti/formirovanie-i-razvitie-klastemyh-sistem>
15. Solvell, O., Lindqvist, G., Ketels, C. (2003) The cluster initiative greenbook [Internet]. Available from: www.cluster-research.org/greenbook.htm, p. 11.

Volodymyr Darmohrai, Svitlana Bilous

TOOLS OF CLUSTER POLICY IN A REGION

The improvement of the efficiency of industrial production in a region under conditions of innovative economy is inextricably linked to the promotion of innovative industrial activities in the region.

Specific implementation of the main directions of the state cluster policy based on strategic planning and program methods for the formation and development of industrial and innovative clusters requires the clarification of methodological approaches to local solving of this problem.

However, some issues concerning legal regulation of the creation and development of innovative forms of management remain poorly studied.

In the article the role of the state industrial policy and its relationship with general economic policy in terms of, on the one hand, modernization and determination of innovative development of the economy as the mainstream of society development and, on the other hand, ongoing process of further deepening of economy market orientation is considered.

The ways of solving of the basic problems of industrial policy, namely legislative reforms, policy in specific industrial sectors, investment policy, energy and environmental policy, policy in improving the competitiveness of enterprises and industries in domestic and international markets; regional development policy; trade liberalization; policy in the field of industrial cooperation between developed countries and countries with transition economies are determined.

The basic problem of modern industrial policy is to create socio-economic and legal conditions for restructuring and conversion of large, medium and small industrial enterprises on the basis of new highly efficient forms of production that can provide a high level of innovative activity activation.

The generalization and analysis of existing methods of the formation and construction of industrial clusters in our country and abroad make it possible to clarify the basic methodological positions of the formation and development of innovative clusters and industrial enterprises.

The improvement of the state industrial policy in the conditions of postindustrial society should aim at the creation of necessary conditions for the introduction of scientific and technological progress in the activities of large, medium and small industrial enterprises in all economic sectors. The main stages to achieve this goal should include primarily legal transformation; restructuring of economic environment; balance of effective collaboration of both public and private industrial enterprises; technical and social restructuring.

Key words: region, cluster, cluster policy, tools.

Статтю представляє д.е.н., професор В. І. Дармограй, Черкаський державний технологічний університет.